

Ноам Чомски

СТУДИИ ЗА ЕЗИКА
И ФИЛОСОФИЯТА НА УМА

Съставителство и превод
ИЛИЯНА КРЪПОВА

- © „Language and Unconscious Knowledge“ – Noam Chomsky. Rules and Representations. Columbia University Press, New York, 2005, Chapter 6, pp. 217–254.
- © „A Framework for Discussion“ – Noam Chomsky. Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1988, Chapter 1 pp. 1–35.
- © „The Research Program of Modern Linguistics“ – Noam Chomsky. Language and Problems of Knowledge. The Managua Lectures. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1988, Chapter 2, pp. 35–66.
- © „Language and Thought: Some Reflections on Venerable Themes“ – Noam Chomsky. Powers and Prospects. Reflections on Human Nature and the Social Order. Allen & Unwin, 1996, Chapter 1, pp. 1–30.
- © „Language and Nature“ – Noam Chomsky. Language and Nature. Powers and Prospects. Allen & Unwin, 1996, Chapter 2, pp. 31–54. Превод със съкращения
- © „Language and the Brain“ – Noam Chomsky. Su natura e linguaggio. A cura di Adriana Belletti and Luigi Rizzi, Edizioni dell'Università degli Studi di Siena, 2001, Chapter 1, pp 119–140.

Ноам Чомски

СТУДИИ ЗА ЕЗИКА И ФИЛОСОФИЯТА НА УМА

Съставителство и превод
ИЛИЯНА КРЪПОВА

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да е начин без изричното съгласие на Издателска къща ЛИК.

- © Илияна Кръпова, превод, 2012
- © Издателска къща ЛИК, 2012

ISBN 978-954-607-806-3

Съдържание

Предговор от автора	7
Ноам Чомски и неговите предизвикателства към лингвистиката – Предговор от съставителя	21
1 Езикът като несъзнателно знание	71
2 За теоретичните рамки на съвременната лингвистика	115
3 Изследователската програма на модерната лингвистика	149
4 Език и мислене: някои разсъждения върху вечните теми	179
5 За езика и естествения свят	223
6 Езикът и човешкият мозък	257
Ноам Чомски: живот и творческа дейност	295
Библиография на трудовете на Ноам Чомски	313

Ноам Чомски и неговите предизвикателства към лингвистиката

Предговор от съставителя

Името на Ноам Чомски (или Хомски, както беше възприето у нас под влияние на руските преводи от 60-те години) не е непознато на българската публика, но се свързва предимно с политическите му възгледи на дисидент и критик на американската външна политика и масмедията. Малко се знае за огромния му принос на мислител и учен, вдъхновяващ с далновидните си прозрения вече няколко поколения изследователи и оставил дълбок отпечатък в много области на знанието – лингвистиката, доминирана вече половин век от неговото присъствие, психологията, когнитивната наука, антропологията, философията на езика, философията на ума. Влиянието на Ноам Чомски може да се проследи далеч извън границите на това, което обикновено наричаме хуманитарни науки: неговите идеи намират благоприятна почва в широк кръг математически и природонаучни области – компютърните науки, изкуствения интелект, еволюционната биология, музикологията, политическите науки, медицината и физиологията. (Нобеловият лауреат по медицина Нилс Ерне например използва неговия модел през 1984 г., за да обясни имунната система на човека, сравнявайки различните свойства на протеиновите структури с компонентите на една генеративна граматика.) Изобщо приносът на Чомски се оценява високо във всички онези научни области, чийто предмет на изследване може да се мисли

в термините на една граматика, задаваща възможните комбинации между елементите и стояща зад видимите им проявления. Настоящият сборник включва пет студии по лингвистика, когнитивна наука и философия, които се публикуват за пръв път в превод на български език. Изборът на тези именно текстове измежду стотиците трудове на Чомски е ръководен от идеята да се даде възможно най-пълна представа за оригиналната визия на автора за езика, да се покажат както нейните силни страни, така и онези, които са били и продължават да бъдат обект на критика или източник на научни спорове. Самите студии са публикувани в различни издания между 1978 г. (първата глава) и 2002 г. (последната глава), а ако към тази хронология добавим и предговора към настоящото издание, който синтезира възгледите му от най-ново време, се получава един период от над 30 години – достатъчно дълъг, за да се проследи пътят на неговите идеи и да се добие представа за най-новата история на науката за езика. И въпреки че текстът, като всеки текст, говори до голяма степен сам за себе си, задачата на този предговор е да обобщи хронологично ключовите идеи на Чомскианската лингвистика и да свърже предлаганите текстове с тяхната предистория, за да направи разбирането им по-пълноценно, а оценката на тяхната стойност – по-обективна.

* * *

Теорията, която Чомски създаде, за да обясни понятието „човешки език“, носи името *генеративна граматика*. Генеративната граматика обаче не е просто поредната теория за езика, а цяла изследователска програма, която се различава съществено, дори като стил на работа, от всички досегашни и съвременни перспективи към езика както в лингвистиката, така и в сродните ѝ дисциплини. В основата на тази програма стои един на пръв поглед прост хипотетичен въпрос: „Какво знае човек, когато знае един човешки език“? За да отговори на този въпрос, Чомски трябваше да развенчае редица традиционни представи и да се откаже от всички досегашни методи за изследване на езика. Неговият подход обикновено бива определян като „менталистичен“ или „нату-

ралистичен“, но по-вярно е да се каже, че става въпрос за комбинация от двете – една на пръв поглед странна научна „еклектика“, която обаче му позволи да докаже по теоретичен път, за краткото време, откакто съществува неговата генеративна граматика, че способността да владеем и използваме език (езиковата ни способност) се определя от „принципи с изключителна сложност, абстрактност и дедуктивна дълбочина и че тези принципи се коренят в специфичните начини, по които е устроен самият ум на човека“. (Чомски, 1972, 102). В този смисъл езикът е нещо много повече от едно обикновено средство за комуникация – той е висша интелектуална способност, когнитивно умение, система от знания и средство за мислене – с една дума, ключ към загадките на ума и към самата биология на човека.

Чомски даде на науката и редица хипотези за това, как една система от такъв характер може да се е развила на онтогенетично и филогенетично ниво от гледна точка на еволюцията и нейните когнитивни ресурси. Казано с едно изречение, Чомскианската лингвистика е теория за езика като компонент на човешкия ум, физически репрезентиран в мозъка и част от биологичното наследство на човека.

Вероятно значението на генеративната лингвистика не би било толкова осезаемо, ако времето на нейната поява не съвпаднаше с така наречената „когнитивна революция“ (глава 4). Съпадението, разбира се, не е случайно, защото Чомски е едновременно „рожба“ и „стратег“ на това интелектуално движение от периода след Втората световна война, подтикът за което дойде от логиката, формалните системи и теорията на информацията. В средата на века стремежът към математизация на човешкото знание „зарази“ и традиционни хуманитарни области, като психологията, антропологията и лингвистиката, и доведе до създаването на нова интердисциплинарна област, която по-късно щеше да получи названието „когнитивна наука“. Самият Чомски предпочита да говори за това време като за „втора когнитивна революция“ заради частичните ѝ сходства с модерната научна революция на 17 и 18 в., вдъхновена от идеите на Декарт и рационализма. Но ако тогава „революцията“ е провокирана от разпадането на една наивна представа за света, механистич-

ната¹, два века по-късно основният приоритет става преосмислянето на съвършено неразбираемия човешки ум във всичките му аспекти – природата на менталното, категориите на знанието, умствените състояния и т.н. Ключова роля за когнитивната революция изиграват изчислителните машини, а предполагаемият паралелизъм между естествения и изкуствения интелект довежда до търсенето на различни решения за моделиране на умственото съдържание от гледна точка на компютърната метафора – във вид на правила, алгоритми, символни репрезентации, изчислителни операции.

Когнитивната нагласа на епохата, и по-специално идеите на известния математик Алън Тюринг и на неговия математически модел за изчисление (така наречената „машина на Тюринг“), отварят пред Чомски интересни възможности за математическо описание на естествения език. Аналогията с компютърната програма обаче не предлага идеалното решение, а и досега той е скептичен към опитите на когнитивната наука да „разчете“ архитектурата на ума чрез невронни мрежи и други компютърни модели, имитиращи човешките умствени дейности (вж. глава 4 и 5). До този извод той стига по собствен път още през 1956 г., когато създава една йерархия на различните видове формални граматиките², известна и досега като *Йерархията на Чомски* и изучавана във всички курсове по информатика. За моделирането на езика значението на този негов експеримент е основополагащо, защото става ясно, че макар т.нар. контекстносвободни граматиките (тип 2 от неговата йерархия) да изглеждат най-подходящи за описание на естествените езици, и те не са в състояние да сведат огромната им структурна сложност до някакви управляеми

¹ Според механицизма всичко в заобикалящия ни физичен свят може да се обясни чрез простите закони на механиката (като резултат от действието на определени сили, напр. силите на отблъскване и притегляне, или от определени конфигурации на (разстоянието между) образувачите го неизменяеми частици (Поликаров, 1993).

² Една формална граматика се състои от краен брой символи (буквите, образувачи думите във формалния език) и набор от правила за произвеждане на думи, записани отляво надясно във вид на алгоритъм, показващ възможните комбинации на символите и допустимите им подредби.

пропорции. А това на практика означава, че граматиката на естествения език, в смисъл на математически изчислима система, евентуално вградена в ума на човека, следва да е от по-висш тип в сравнение с изкуствените езици.

Когнитивната ориентация на Чомски е продиктувана и от известно разочарование от класическите методи за изследване на езика, и по-конкретно от онова „външно“ разбиране за него, което бележи цялата история на лингвистиката и с което са свързани повечето традиционни дефиниции. Представата за езика като явление, което не може да бъде разглеждано извън връзката му с обществото, е вече добре утвърдена от структурализма, възникнал няколко десетилетия по-рано и наложил се като доминиращ подход в лингвистиката. Това обяснява защо до появата на Чомски науката за езика оставя без внимание новите когнитивни настроения или най-малкото изразява мълчаливо несъгласие с тях. И въпреки че Фердинанд дьо Сосюр, бащата на структурализма, в своя *Курс по обща лингвистика* от 1916 г. (вж. българския превод, Сосюр, 1992), настоява, че освен социален факт, езикът е и факт на човешкото съзнание, т.е. има „психологическа реалност“, и дори предусеща (още през 1894 г.) необходимостта да се даде алгебричен израз на езиковите структури (Кьорнер, 1976, 704), лингвистиката от времето на ранния Чомски остава в плен на фактологическите описания. Предмет на изследване са основно различните видове текстове и изказвания (речта) като единствената „достъпна“ за външно наблюдение форма на езика, а целта на лингвистиката се свежда до сегментирането и класифицирането на наблюдаваните факти. Най-краен в това отношение е американският структурализъм (известен като *дескриптивизъм*), който в стремежа си да създаде точни процедури за анализ на речта попада от 30-те години на 20 в. под влияние на радикалния емпиризъм, възприемайки за своя философска основа бихевиоризма – доктрина, според която езикът не е специфично свързан с човешкия ум, а е част от човешкото поведение. Подобен антименталистичен подход свежда езика до една обикновена комуникативна система (разликите се обясняват със сложността на системата, а не с нейното различно качество) и по този начин почти лишава лингвистиката от собствен предмет на изследване.

Всъщност от тази традиция излиза и самият Чомски – негови учители са лингвистът Зилиг Харис и философът Нелсън Гудман, и двамата последователи на логическия позитивизъм и следователно емпиристи по убеждение и научно мислене. Той обаче бързо се откъсва от нея, както личи още от дисертационния му труд *Логическата структура на лингвистичната теория*, който вижда бял свят почти 20 години по-късно (през 1975 г.), едва след като генеративната граматика е успяла да се наложи като самостоятелно научно направление.

Лингвистичната революция „избухва“ в края на 50-те години (вж. статията на Джон Сърл в *New York Review of Books*, 1972 г., също и Нюмайер, 1980), когато младият Чомски, който още няма 30 години и е почти без никакъв теоретичен опит, публикува в кратък интервал един след друг два свои текста, с които направо взривява напрежението между бихевиоризма и новите модели на когнитивизма.

Първият представлява една кратка монография, озаглавена *Синтактични структури*, публикувана през 1957 г. Тази книга (всъщност това са по-скоро записки за лекционен бакалавърски курс в Масачузетския технологичен институт) получава толкова широка популярност, че и досега мнозина свързват името на Чомски именно с нея. Джон Лайънз я нарича „историческа“ (вж. Лайънз 1970); историкът на лингвистиката Робърт Х. Робинс пише за нея като за „най-радикалната и важна промяна на посоката в... лингвистичната теория през последните години“ (вж. Робинс, 1997), а Робърт Лийз, един от най-ярките коментатори на Чомски, я определя като „първ сериозен опит да се създаде изчерпателна научна теория на езика, т.е. „научна“ в същия смисъл, в който една биологическа или химична теория се осъзнава като научна от специалистите в съответната област (рецензия в сп. *Language*, 1957 г.). Славата, която *Синтактични структури* донася на своя автор, събужда неочакван интерес към него и очертава кръга на първите му малцина съмишленици, слагайки началото на т.нар. генеративно-трансформационна граматика като първи етап на генеративната лингвистика.

Второто значимо събитие се случва две години по-късно, когато в сп. *Language*, едно от най-авторитетните списания, из-

давани от Американската асоциация на лингвистите, се появява рецензия на Чомски за книгата на водещия бихевиорист Ф. Б. Скинър – *Езиково поведение (Verbal Behavior, 1959 г.)*. Макар рецензията да е адресирана към една конкретна книга, целта на автора е много по-далечна – да атакува самите основи на радикалния емпиризм в лицето на един от неговите най-ярки представители. Отзвукът от рецензията е толкова голям, че фактически предопределя края на бихевиористичната ера или най-малкото сериозно отслабва позициите на бихевиоризма в американската хуманитарна наука. Пътят на новия дедуктивен и менталистичен подход към езика е открит.

Две са основните възражения на Чомски срещу емпиризма като подход към описанието на езика: първо, че не може да даде обяснение за това, как се поражда самата реч и второ, че не може да даде обяснение за процесите на усвояване на езика.

Още от времето на философите Джон Лок, Джордж Бъркли и Дейвид Хюм емпиристите смятат, че *идеите* се пораждаат в ума под въздействието на външната среда и с посредничеството на сетивата. Чомски обаче поставя въпроса, как от идеите се получава реч, т.е. верига от думи. Например как от *идеите* „цвете“, „червено“ се получава твърдението *Цветето е червено*, чието съществено свойство е, че чрез него **се казва**, че цветето е червено? Бихевиористите не могат да дадат отговор на тези въпроси, защото не се интересуват от умствените операции, необходими, за да се произведе едно изречение, т.е. от психологическата реалност на езика. Нещо повече – ако всички форми на речта бяха езикови реакции на определени стимули (детерминизъм), се изправяме пред един сериозен проблем: в практиката на общуването съществуват твърде малко ограничения върху това, какво може да се каже в реакция на даден стимул, пък и голяма част от употребата на езика изобщо не е детерминирана от стимули, т.е. не представлява коментар на конкретни събития и факти от света, а изразява „цели, убеждения, очаквания и т.н.“ на говорещите (вж. и Чомски, 1986, 261).

Не можем да предскажем езиковото поведение на базата на стимулите, които говорещият получава от средата, понеже не знаем какви са конкретните стимули, докато

говорещият не реагира на тях. Освен това, тъй като не можем да контролираме онези свойства на физическите обекти, които биха послужили като стимул за дадената реакция на индивида... твърдението на Скинър, че неговата система позволява контрол над езиковото поведение, е до голяма степен погрешно. (1959, III).

Другият методологически неуспех на емпиристите Чомски вижда в начина, по който те обясняват усвояването на езика като „научаване“ в собствения смисъл на думата, запаметяване на външни за ума факти. Според Скинър езикът, както и всяко друго поведение – от слюноотделянето при очакването на храната до изпълненията на един пианист – е умение, което се развива с течение на времето и под влияние на стимули от външната среда (особено чрез тренировки по метода „награда и наказание“, както в експериментите на руския биолог Иван Павлов върху условните рефлексии на кучето). За Чомски подобни прости и недиференцирани механизми не биха могли да обяснят самата логика на познавателния процес, и по-специално факта, че децата усвояват език със „забележителната лекота и бързина“ и до 4- или 5-годишна възраст са в състояние да „образуват правилни изречения, често много по-сложни от тези, на които са били изложени в езиковата среда, в която протича усвояването“ (1959, V).

На бихевиористичната доктрина (наречена от него „митология“), която вижда ума като пасивен рецептор за новополучения опит (*tabula rasa* според прословутата метафора на Лайбниц), Чомски противопоставя рационалистическата гледна точка на Декарт, Лайбниц и авторите на логически граматиките от 17 и 18 в., според които умът е „богато структурирана материя/същина“, притежаваща специфични механизми за учене и универсални способности за обработка на информацията. Обсъждайки някои основни свойства на естествения език, като напр. творческия му аспект и вродената способност на всяко човешко същество да го усвои, Чомски подчертава колко много би спечелила науката, ако се върне към старите картезиански въпроси за знанието и „творческата природа на човека“. Самият Декарт обръща внимание на един основен за употребата на езика факт: че тя е постоянно

иновативна, свободна от контрола на външни стимули и винаги адекватна спрямо конкретните ситуации на общуването – три свойства, които според него представляват аргумент в полза на „творческата“ природа на човека, разграничавайки го от което и да е животно с комуникативно поведение, както и от която и да е машина, реална или въображаема. („Размишления“, част 5).

Следователно проблемът с обяснението на човешкия език се свежда до това да се открият онези когнитивни ресурси на ума, които можем да смятаме за специално посветени на този вид човешко знание. Това на практика означава да се отговори на следните три основни въпроса, образуващи фундамента на Чомскианската лингвистика (глава 1, 2):

- 1) Какво представлява езиковото знание?
- 2) Как се усвоява това знание?
- 3) Как се употребява това знание?

Чомски формулира първите два въпроса като философски проблеми – „проблем на Вилхелм фон Хумболт“ и „проблем на Платон“ (понякога наричан „проблем на Бертран Ръсел“). В *Синтактични структури* той дава първоначален отговор на първия въпрос, а в първата глава на следващата си книга – *Аспекти на теорията на синтаксиса* (1965 г.) – обстойно разглежда втория, който изиграва решаваща роля и за по-сетнешното методологическо обновяване на теорията. Едва по-късно, през 1986 г., в книгата си *Езиковото знание*, Чомски успява да обедини двата въпроса и да им даде единен отговор чрез философския проблем за знанието.

Третият въпрос остава извън изследователските интереси на Чомски, а и по принцип той е скептичен към неговата значимост на настоящия етап. Отговор би могла да ни даде една теория за това, как знаенето на придобития език взаимодейства с други когнитивни способности и участва в изразяването на мисълта и в разбирането на речта (1986а, с. 4), а следователно в процесите на комуникацията и при другите специални употреби на езика – цел, засега непостижима за лингвистиката и сродните ѝ науки.

В малкото бледосиньо томче, озаглавено *Синтактични структури*, Чомски се занимава с проблема за безкрайността на

езика, но историческата значимост на този толкова прочут текст се крие не толкова в математическото решение на проблема, колкото в методологията, която бележи радикално скъсване с миналото на лингвистиката и дава съвършено нова концепция за това, какъв би трябвало да бъде нейният предмет на изследване. В началото на книгата намираме следната дефиниция за „език“, която е изцяло „формална“, в смисъл, че визира структурата, а не функциите, и се отнася до естествения език, но и до много други системи, работещи на същия принцип (изкуствени езици от типа на компютърните, математическите и т.н. животинските системи на комуникация): „Отсега нататък ще смятам езика за набор... от изречения, всяко от които крайно по дължина и конструирано от краен брой елементи“ (1957, с. 13)

Две са структурните свойства, отличаващи според Чомски естествения език в смисъла на тази дефиниция: а) той съдържа краен брой първични елементи – звукове, б) с тези елементи могат да се конструират (терминът е *генерират*, откъдето и името *генеративна граматика*) безкраен брой изречения, всяко от които е звукова редица. Такива „дискретни“ (в смисъл на делими, съставни) редици могат да се произвеждат от говорещите по всяко време и теоретично погледнато, ограничение върху техния брой няма. При това голяма част от реално произнесените изречения са нови, казани или чути за първи път, което означава, че те се конструират в момента на речевия акт, а не са запомнени или обобщени от предишния опит на говорещите. (Изобщо понятието „навик“ или „привично поведение“ е лишено от смисъл, когато става въпрос за свободната употреба на езика (1968а, с. 3–4).

Всички тези факти според Чомски са очевидни и известни на науката още от древни времена, но „дискретната безкрайност“ на езика никога не е била смятана за изследователски проблем, който има нужда от теоретично решение. Дори структурализмът не успя да предложи ясна работна дефиниция за синтаксиса и така пропусна да осъзнае онези структурни принципи, които управляват езиковия потенциал – достатъчно е тук да споменем Фердинанд Дьо Сосюр, който в своя *Курс по обща лингвистика* определя някак си мимоходом, от гледна точка на постулираното от него разграничение между език и реч, изречението като еди-

нища, заемаща междинното ничие място между тези две области. Новата генеративна програма е изцяло ориентирана към синтаксиса като автономен обект на изследване, независим както от звуковата, така и от смисловата страна на езика. Макар че *Синтактични структури* е посветена на един фрагмент от английската граматика, амбицията на Чомски е да демонстрира, че същата методология може да се опише всеки човешки език.

Генеративният тип граматика е по същество една неемпирична теория на езика, но нейната евристична сила е голяма, също както и предсказващата ѝ сила, защото тя подлага на анализ самите механизми, по които се порождават (генерират) изреченията.³ Обектите обаче, които правилата на граматиката генерират, не са реалните изрази, произнасяни от говорещите, а абстрактни структури, изразяващи в математически вид възможните комбинации на елементите.⁴ Причините за избор на подобна дедуктивна теория зависят от характера на самия изследователски проблем – също както и при

³ Понятието *генеративен* също е заето от математиката. Например в математиката се казва, че числото 2 генерира набора, или редицата на числата 2, 4, 8, 16, 32... Този набор е безкраен и може да се дефинира чрез твърдението „нарастваща степен на 2“, като всяко число от редицата може да се разглежда като 2 на някаква степен, или обобщено 2^n , където 2 е базата, а n е променлива, варираща спрямо естествените числа 1, 2, 3, 4..

⁴ Правилата, наречени фразово-структурни, представляват модели за строежа на изразите и изреченията и имат формата $A \rightarrow B C$, което означава, че даден елемент (конституент) A може да се разложи на два субконституента B и C . Например:

$S \rightarrow NP VP$
 $NP \rightarrow Det (AP) N$
 $VP \rightarrow V NP$

Първото правило гласи: S се състои от NP и VP , т. е. едно изречение S се състои от именна фраза NP и глаголна фраза VP . Второто правило гласи: Именната фраза NP се състои от Det (детерминатор – показателно местоимение или определителен член), следвано евентуално от прилагателно и съществително. Третото правило гласи: глаголната фраза се състои от глагол V и именна фраза. И така нататък. Фразово-структурните правила задават реда, по който конституентите трябва да се включат в процеса на генериране на изразите и изреченията.

естествените числа, безкрайността на езика не се поддава на наблюдение и не може да се докаже по емпиричен път. Затова е нужно да се работи на абстрактно ниво, да се създават хипотези в смисъл на научни идеализации, които едва впоследствие, когато бъдат натрупани достатъчно факти, да се приемат или отхвърлят – метод, добре известен на естествените науки и често назоваван с термина на Хусерл „Галилеев стил“ (вж. и глава 1):

Галилеевият стил на работа всъщност означава да признаем, че науката създава абстрактни системи и че тези системи са самата истина, а не наблюдаемият свят на впечатленията; явленията винаги са някакво изкривяване на истината, защото в тях са намесени твърде много фактори, най-различни неща. Светът е толкова сложен, че има повече смисъл да пренебрегнем явленията като такива и да търсим по-дълбоките принципи, които ни позволяват да вникнем в причините, стоящи зад явленията, като същевременно признаем, че има и други причини, на които засега не можем да обърнем внимание... Това е друг начин на гледане на света. (Интервю 2002, с. 99).

„Галилеевият стил“ на работа позволи на Чомски да премести фокуса на изследване от процедурите за анализ, характерни за структурализма, към оценката на една теория – с други думи, той започна да търси методи за определяне на това, коя от няколко възможни граматика е правилната.

Реално погледнато, всяка граматика може да се интерпретира като теория на човешката езикова компетентност, но единствено в контекста на тази „реалистична интерпретация“ можем да задаваме въпроси за емпиричната адекватност на теорията. Например, ако интерпретираме традиционната граматика като теория на знанието, трябва да заключим, че в много отношения тя е погрешна, понеже не е в състояние да обясни безкрайно многото възможни изречения, които говорещите са в състояние да произнесат. (Манифест на организацията „Генеративни лингвисти на стария свят“, 1974).

Процесът на безкрайно генериране на езиковите изрази според Чомски е възможен само благодарение на един механизъм – *рекурсията*, – който според него държи ключа към диалектиката

между крайно и безкрайно. Чомски заема от математиката това понятие и го превръща в централно за теорията си, характеризирайки чрез него способността на естествения език да се самопоражда: структурите влизат една в друга⁵ и правилата могат да се повтарят до безкрай, следвайки онази вътрешна логика, предусетена още от Декарт и наречена от него „творчески аспект на езиковата употреба“. Вилхелм фон Хумболт, друг убеден картезианец, дори използва специална гръцка дума, *енергейя*, за да означава практически същото понятие – съзидателната сила на езика, разгръщаща се във времето и създаваща от краен брой средства безкрайно много комбинации (вж. Хумболт, 1984, с. 70). И досега, повече от петдесет години след излизането на *Синтактични структури*, Чомски продължава да смята, че рекурсията е най-важният генеративен механизъм в езика, който има пряк аналог само в системата на естествените числа. И двата механизма са специфично свързани с човешките способности и са еднакво достъпни за човека по отношение както на употребата, така и на усвояването им. (Макар таблицата за умножение и други математически действия да са предмет на научаване, децата лесно разбират, че добавянето на единица към дадено число образува следващо, по-голямо число, а това на практика означава, че понятието за число е в някаква степен вродено, също както и понятието за език като система от звукове, Чомски, 1982б, с. 21).

С гениалните си прозрения относно самата същност на езика *Синтактични структури* веднага вдъхновява няколко десетки учени, чийто брой нараства значително през следващите години,

⁵ Например всяко изречение може да се разтегне неимоверно, ако към него се прибавят – *n* на брой пъти – същите структури, които то вече съдържа (принципът „редица в редицата“):

Това е бюрото, което стои в стаята, където работя => Това са папките, които се трупат на бюрото, което стои в стаята, където работя => Това са сведенията, които се събират в папките, които се трупат на бюрото, което стои в стаята, където работя ...

В практиката на общуването действат фактори като конвенциите, ограниченията на паметта, дишането и т.н., но от чисто езикова гледна точка безкрайният резултат е напълно възможен и теорията на граматиката трябва да е в състояние да го изрази.

така че към средата на 60-те вече можем да говорим за *генеративно-трансформационната граматика* като за едно оформено направление, което някои причисляват към структурната лингвистика, въпреки че, както споменахме, генеративизмът се различава значително от всички направления на структурализма. Особена заслуга за популярността на генеративно-трансформационната граматика има публикуването на втората книга на Чомски, *Аспекти на теорията на синтаксиса*, чиято значимост покрай другото се свързва с едно понятие, което всички лингвисти знаят и използват и до днес – *дълбока структура на изречението*. Всяко изречение се разглежда като една „дерирация“, свързваща дълбоката с повърхнинната му структура. Например изречението *Ловецът уби заека и Заекът бе убит от ловеца* (пасивен залог) имат една и съща дълбока структура, защото задават едни и същи смислови отношения (ловецът убива, а заекът е убит). Преобразувайки дълбоката структура в повърхнинна чрез специално зададени за целта операции, наречени *трансформации*, граматиката в крайна сметка свързва изходния смисъл със звуковата верига, т.е. значението със звука.

В *Аспектите* Чомски вече „приписва“ генеративната граматика на човешкия ум като „ментална реалност, стояща зад реалното езиково поведение“ (1965, с. 4). Притежаването на език предполага една вътрешна – точният термин е *интериоризирана*, т.е. „мълчалива“ генеративна граматика (1965, 8), която присъства в ума наред с другите способности на човека. За нея съдим индиректно по езиковите интуиции на говорещите: всеки носител на езика е в състояние не само свободно да конструира изречения, но и да определи кое изречение „звучи“ правилно на родния му език и кое е неприемливо, а следователно неграматично. Нещо повече – интуитивните твърдения за правилността на изреченията по принцип не зависят от смисъла им. Това Чомски показва още в *Синтактични структури* с прословутото изречение, станало предмет на много и оживени дискусии – *Зелените безцветни идеи яростно спят*. Каквото и странно безсмислие да се крие в тази редица думи, тя представлява едно напълно оформено изречение, за разлика от разбърканото *Спят идеи зелените безцветни яростно*, което е граматически неправилно.

вилно. (На изречението е посветена значителна лингвистична и философска литература и дори то влезе в „Книгата на цитатите“).

Ранните трудове на Чомски биват посрещнати с интерес и въодушевление сред американската академична общност и постепенно набират привърженици и в Европа, особено в Италия и Франция. *Аспектите* предложиха детайлни разработки по граматика, които се превърнаха в стандартно ръководство за работа на цяло поколение лингвисти. Сред другите публикации от този период трябва да споменем *Актуални проблеми на лингвистичната теория* (1964 г.), в която той въвежда редица от централните за подхода си термини, между които прословутата двойка „компетентност“ (*competence* – езиково знание) и „пърформънс“ (*performance* – употреба на езика). Емблематична е и книгата му *Картезианска лингвистика* (1966 г.), в която за пръв път Чомски открито прокламира себе си като последовател на Декарт и сравнявайки различни гледни точки от историята на науката, търси интелектуалното родство на своите идеи с тези от епохата на картезианството. В *Картезианска лингвистика* той дава първото философско обяснение, чиито когнитивни и биологически аспекти ще доразвие впоследствие, за наличие на *езикова способност* в човешкия ум. Влиянието на тази книга върху научната общност е значително – психолозите, например, намират в нея модел, който може да се приложи към структурата на човешкото поведение и начините, по които работи умът. Тук е редно да споменем името на Джордж Милър, който има заслугата за популяризирането на лингвистичните идеи на Чомски сред обществото на психолозите (Милър, 1962), а впоследствие и за откриването на редица доказателства за психологическата реалност на отделните трансформационни процедури (вж. Милър и МакКийн, 1964). Психолингвистиката, при анализа на процеса на разбиране на изреченията (Мелер и Кери, 1967), също доказва по експериментален път реалността на дълбоката синтактична структура като езиково равнище, а големият руски психолог Александър Лурия отбеляза с одобрение приноса на Чомски (особено разликата между дълбоката и повърхнинната структура) и изрази оптимизма си относно възможностите на генеративната граматика да подложи на психологическо проучване произвеждането и разбирането на речта (Лурия, 1979, с. 175).

Зараждащата се област на компютърната наука също попада под силното влияние на *Йерархията на Чомски* и особено на *Синтактични структури* като математическа теория на езика, която „говори“ на езика на компютърните програмисти и посочва пътя за търсене на общото между компютърното и менталното имплементиране на една граматика. Това, от една страна, позволи на компютърните специалисти да създават програми в симулация на човешкия език (Харис, 2010, с. 254–5), а от друга – на специалистите в областта на изкуствения интелект и машинния превод – да търсят онези условия, на които една компютърно моделирана граматика трябва да отговаря, за да се доближи до човешката *езикова способност*. Изобщо терминът генеративна граматика доби голяма популярност в обществото на когнитивистите. Благодатна почва за приложение в когнитивната наука намери и терминът „трансформация“.

В лингвистиката обаче въодушевлението се смесва с някои противоречиви мнения, дължащи се на неразбиране на методологическите съображения на автора, понякога заради неособената яснота, с която дефинира термините. Предмет на критики е концепцията му, че *езиковата компетентност* трябва да се разграничи от *езиковата употреба*. Възражението е, че тази двойка напомня за Сосюровото разграничение между „език и реч“, но Чомски иска да вложи тук съвсем различно съдържание. Първото понятие се отнася до изреченията, генерирани от граматиката като психологическа реалност (тук той препраща към разбирането на Вилхелм фон Хумболт за знанието на езика като система от процеси, които Чомски „превежда“ като *генеративни*), докато второто визира другите ментални процеси, участващи в произвеждането и разбирането на речта (т.е. препраща към третия от изброените по-горе въпроси, а именно как се употребява езиковото знание (Чомски, 1965, с. 24). Самите реални, т.е. произнесени от говорещите, изречения, които Сосюр би нарекъл реч, за Чомски са само един *корпус* (систематичен инвентар от единици) и са изключени от кръга на неговите интереси. Години по-късно, в книгата *Знание за езика* (1986 г.) той ще подмени понятието *корпус с външен, екстернализирани език (Е-език)* и обстойно ще аргументира неговата безполезност за едно сериозно научно

изследване на вътрешната архитектура на езика – извод, който също стана предмет на многобройни критики и несъгласия.

Силно атакувано е и двусмисленото тълкуване (пак в *Аспекти*) на самото понятие за граматика. Според Чомски граматиката е интериоризираната „теория на езика“, която говорещите притежават като част от своята езикова компетентност, но и онази научна теория, която лингвистът трябва да създаде, за да обясни тази компетентност (Чомски, 1965, с. 25). Много от лингвистите остават с погрешното впечатление, че подобно двусмислие е валидно само за компютърните езици – недоразумение, свързано със заниманията на Зилиг Харис, съзателят на „трансформационната граматика“, която, макар изиграла ролята на интелектуален стимул за генеративната граматика, е до голяма степен ориентирана към изкуствения интелект и машинния превод.

В началото на 70-те години Чомски започва да преосмисля основните идеи, заложили в *Синтактични структури* и в ранната генеративна граматика, но не за да вземе предвид критичните оценки, а по съвсем различни причини. Периодът, започнал в края на 60-те години, е трудно време за Чомскианската лингвистика. Мощни противоборстващи течения заплашват да разрушат самия неин фундамент и той се принуждава да даде категоричен отпор на онези алтернативни методи (граматиката на Монтегю, генеративната семантика), които според него са възникнали от погрешното интерпретиране на собствените му идеи. Сред генеративните семантици има много негови ученици и бивши съмишленици, като Джон Робърт Рос, Паул Постал, Джеймс МакКоли, Джордж Лейкоф, които влизат в остри противоречия със своя учител, атакувайки една от основните идеи на *Аспекти*, а именно че дълбоката синтактична структура съдържа чисто синтактични правила, които са независими от семантиката. Особена роля изиграва т.нар. „хипотеза на Кац и Постал“, разработена в общата им книга *Интегрирана теория на лингвистичните описания* (1964 г.), според която дълбоката структура съдържа цялата информация, необходима за семантичната интерпретация на изречението. Вземайки за отправна точка тази концепция, генеративните семантици обявяват синтаксиса за семантичен („Не можеш да правиш

синтаксис без семантика“) и се опитват да генерират смисъла на изречението от самата му „дълбока структура“ – допускане, което впоследствие доведе до отказ и от самото понятие *дълбока структура* в смисъла на Чомски.

Разгорещените дебати между ортодоксалните чомскианци и генеративните семантици, които успяха да привлекат доста лингвисти на своя страна, включително в Европа, доведе до сериозно отслабване на позициите на генеративизма. Но освен тази социологическа причина, за „концептуалната смяна“, която доведе до втория важен етап на генеративизма в края на 70-те години, има и по-сериозни методологически основания. Чомски постепенно започва да осъзнава, че моделът, предложен в *Синтактични структури*, няма шансове да се доближи до неговия идеал за „най-добра теория“ (the best theory), в смисъл на най-добро обяснение за наличните данни. Богатият емпиричен материал от английския език, който до края на 60-те беше основен обект на проучване в генеративната граматика, показва, че фактите дори в един единствен език са толкова сложни, че не могат да се опишат чрез простите правила, замислени в началото. Този фактологичен проблем доведе до необходимостта от усложняване на операционния апарат и до създаване на абстрактни системи от твърде сложни правила, което, макар на пръв поглед желателно от гледна точка на *дескриптивната адекватност* на теорията, влезе в противоречие с другото важно изискване пред нея – *обяснителната адекватност* (1965, с. 24).⁶ А това противоречие, което е и главната причина Чомски да отхвърли генеративната семантика, породила така наречения „проблем на Платон“.

Както споменахме по-рано, усвояването на родния език протича сравнително бързо и е процес, еднакъв за всички. Възниква въпросът: „Ако наистина тази сложна система е притежание на говорещите, т.е. част от тяхната езикова компетентност, как тогава може да се обясни процесът на усвояване на езика?“

⁶ За да бъде една теория „дескриптивно адекватна“, тя трябва да опише точно и вярно езиковата компетентност на говорещите, но за да бъде и „обяснително адекватна“, трябва да може да обясни защо наблюдаваните явления са такива, каквито са.

„Проблемът на Платон“, за пръв път разгледан от Чомски в първата глава на *Аспектите*, има и по-широки епистемологични измерения, които насочват към добре известния философски проблем, формулиран и от Бертран Ръсел, за произхода на човешкото знание по принцип: „Как така човешките същества, чиито контакти със света са кратки и ограничени, и лични, успяват въпреки всичко да знаят толкова много, колкото на практика знаят“ (вж. Ръсел 1948).

Следният пасаж от Вилхелм Хумболт илюстрира добре „проблема на Платон“ в неговия по-тесен, езиков аспект:

Усвояването на езика от децата не е запознаване с думите, не е просто отлагането им в паметта и не е подражателното им повтаряне, а нарастване на нашата езикова способност с годините и упражненията... Това, че у децата не се осъществява механично научаване на родния език, а по-скоро развитие на езиковата способност, се доказва също и от факта, че всички деца, при възможно най-различни обстоятелства, се научават да говорят в рамките на определен и доста кратък период от време, така както развиват и основните си способности на определени етапи от растежа. („За различието в строежа на човешките езици и неговото влияние върху духовното развитие на човечеството“, 1836/1984, с. 78–79).

Към тези изводи на Хумболт от преди повече от век Чомски добавя още един, който във формулировката си от 1980 г. (*Правила и репрезентации*, с. 34) добива известност като „аргумент за слабите стимули“ (poverty of stimulus argument) – вариант на така наречения проблем за „неподкрепеността“ (underdetermination) на теорията от данните. Други два подобни проблема са формулирани от философите Уилърд Куайн (за неопределеността на превода, 1960 г.) и Нелсън Гудман (парадоксът с цветовете на тюркоаза).

Да допуснем, че двете изречения, дадени по-долу и много подобни едно на друго, представляват част от езиковите „стимули“, постъпващи към детето, което усвоява български език като роден. Тези и много други изречения то би могло да чуе от среда-

та, в която расте, и така (поне според теориите, които разглеждат опита като решаващ за успеха на цялостния процес) да натрупа езиковия знания, запаметявайки фактите и отлагайки ги в съзнанието си.

Детето моли майка си да му каже истината. (т.е. майката да каже истината на самото дете или на някого друг).

Детето обещава на майка си да му каже истината. (т.е. детето да каже истината на някого друг).

В двойката изречения обаче има една съществена разлика, която води до това, те да имат съвсем различен смисъл – местоимението *му* може да се отнася за подлога (детето) само в първото изречение, докато във второто то трябва да се интерпретира като отнасящо се за някакво трето (неназовано) лице. Интерпретацията на местоимението в случая изисква „умствено изчисление“ на синтактичните зависимости на глаголите *моля* и *обещавам*, които възрастните носители не биха могли да обяснят на детето, а даже и да можеха, то не би могло да ги разбере. Въпреки това в един по-късен момент децата не срещат затруднения с правилната употреба на местоименията според тяхното значение.

Аргументът за слабите стимули формулира тъкмо този „проблем“, за който класическите теории на усвояването според Чомски не могат да предложат задоволително обяснение. Данните, постъпващи към детето от средата, в която то расте, са ограничени на брой, при това често неорганизирани и неточни (глава 4), с една дума недостатъчни според Чомски, за да мотивират лекотата и свободата, с която вече като възрастен носител на езика, то ще може да образува и разбира изречения, голяма част от които нови и непознати за него.

Следователно процесът на усвояване на езика (вж. по-подробно глава 6) поне частично не зависи от данните на речевата среда, в която детето расте, и започва подозрително да прилича на умственото упражнение, демонстрирано от Сократ в прословутия диалог на Платон *Менон*. В този диалог Сократ беседва с един млад и невеж роб и успява чрез насочващи въпроси да го доведе дотам, че той да е в състояние да извърши едно сложно

геометрично построение, въпреки че никога не му е била преподавана геометрия. Според Чомски Платон не само има заслугата за това, че е поставил проблема, но и че е намерил решение, което в общи линии е правилно – след като не можем да разберем откъде идват дадени знания, които индивидът притежава, най-логично е да предположим, че тези знания са **налични**, присъстват в него от самото му раждане, поне в потенциален вид. За Платон скритите знания на роба са аргумент за едно вродено познаване на принципите на геометрията, което той обяснява като спомен от предишно съществуване. Чомски разсъждава по аналогичен път и по отношение на езиковите знания, но разбира се, изчиства обяснението от Платоновата „амнезия“.

„Да се сдобие с език би било изключително интелектуално постижение за същество, което не е създадено за осъществяването на тази задача“, пише Чомски в книгата си *Разсъждения за езика* (1975, с. 4). Самата логика на процеса, и по-специално фактът, че всички деца следват едни и същи диференцирани етапи, правят еднородни по тип грешки, докато други, също така логични, никога не се наблюдават, намира естествено обяснение според Чомски в специфичния начин, по който е устроен човешкият мозък. По-конкретно, мозъкът притежава един специфичен „модул“, свързан с езика и гарантиращ бързото му и лесно усвояване при здрави индивиди. Този модул, а именно *езиковата способност*, или както по-късно го нарича, *устройство за усвояване на езика*, се развива по естествен начин, за да достигне крайната си фаза на съзряване, когато децата са станали възрастни и по отношение на езика и „могат да използват без усилие всички нюанси на сложната езикова структура...“, за да изразяват мислите и чувствата си“ (1975, с. 4).

Това накратко е „хипотезата“ за вродеността (innateness hypothesis), която Чомски предлага като решение на „проблема на Платон“. Както става ясно, тук обща хипотеза няма, т.е. не става нито въпрос, че детето се ражда с автоматична способност да говори на даден език, нито че съществува *lingua mentis* или някакъв ментален речник, както погрешно заключава философът Хилари Патнъм (1986а, 1986б); има само отделни езикови аспекти, които можем да считаме за генетично предопределени, като един вид „генетичен ба-

гаж“, който детето „носи“ със себе си и с който навлиза в процеса на усвояване на езика. Така „проблемът на Платон“ се превърна в аргумент за съществуването на *езикова способност* у човека.

Големият въпрос, зададен още в *Аспекти*, е: „Каква трябва да бъде граматиката на тази *езикова способност*? Колко богата и специфична да е тя? Съответно – каква да бъде теорията на тази граматика от гледна точка на модела за усвояване на езика?“

За да усвои езика, детето трябва да притежава метод за конструиране на съответната граматика въз основа на първичните езикови данни. Като предварително условие за усвояването на езика, детето трябва да притежава на първо място една лингвистична теория, която определя каква форма би следвало да има граматиката на възможния човешки език, и второ, да притежава стратегия за избор на граматика със съответната форма, която да е съвместима с първичните езикови данни. Като дългосрочна задача на общото езиковедие можем да считаме проблема да се намери обяснение за тази вродена лингвистична теория, стояща в основата на процеса на усвояване на езика (1965, с. 25).

Но подобна представа, основана на по-горе споменатото двойко тълкуване на понятието „граматика“, създава проблем за една кохерентна теория на усвояването, защото предполага, че детето самò конструира граматиката на родния си език – задача, очевидно непосилна за детския ум. Вроденият компонент би трябвало да съдържа достатъчно богата структура, за да обясни как така децата се научават да говорят толкова бързо и лесно, но в същото време той трябва да обясни и как така езиците се различават така съществено един от друг. Следователно става въпрос да се примирят две противоположни изисквания и всъщност развитието на изследователската програма през този втори етап на генеративната граматика се ръководи от усилието да се намерят все по-адекватни начини за решаването на този проблем. Проектът да се създаде универсална граматика и опитът да се конструират граматиките на отделните езици са неделимо свързани един с друг (вж. Казаленъ, 1997, с. 327–365).

От 70-те години насам в центъра на хипотезата за вродеността застана понятието *Универсална граматика*, заменяйки по-ранните сродни понятия („вродена схема“, „когнитивна структура“), които визираха само общата форма, на която би трябвало да се подчиняват езиците. Нейният прототип е *Общата и рационална граматика* (1660 г.) на философите от кръга Порт Роял и по-късните ѝ доработки – логическите граматиките от епохата на Романтизма, които също постулират принципи, общи за всички езици и следователно априорни по отношение на езика. Но задачата, която си поставя Чомски, е по-сложна и амбициозна. *Универсалната граматика* трябва да дефинира класа от възможните естествени езици, експлицирайки свойствата, които ги характеризират като такива, което на практика означава да се открият и формулират онези вътрешни принципи – от звука през структурата до значението, на които почива еднаквата за всички хора способност да говорят и разбират език. Безспорно това е едно твърде трудно начинание, а също и много трудоемко. То предполага да се изследват емпирично огромен брой възможни човешки езици, да се извлекат всички техни общи свойства и да се свържат с генетичната програма на човека като единствено възможен начин да се реши както „проблемът на Хумболт“, така и „проблемът на Платон“.

Тази логика доведе до създаването на една максимално рескриптивна теория за *Универсалната граматика*, наречена *Теорията за принципите и параметрите*. За хронологично начало на периода, който носи същото название и който е може би най-продуктивният за цялата история на генеративизма, се смята 1979 година, когато Чомски е на посещение в град Пиза, Италия, за да проведе няколко неформални семинара и серия от лекции, но причините за тази „смяна на концепцията“ трябва да се търсят още от началото на 70-те години, когато излиза неговата статия *Условия при трансформациите* (1973 г.), която е пръв опит да се универсализират правилата, специфични за отделните конструкции (дотогава наричани „фразово-структурни“) и да се предложат общи ограничения върху тях и върху трансформациите. Малко по-късно Рей Джакендоф (1977 г.) доказва, че базовите правила не притежават това разнообразие и тази сложност,

която изглежда, че имат, защото се подчиняват на (и могат да се сведат до) един общ структурен скелет, така че е достатъчно да се промени даден аспект на тази обща система, за да се получат конкретните структури.

Средата на 70-те години бележи и забележителен възход на интереса към романските езици, особено в Европа (Луиджи Рици, Гулиелмо Чинкуе). Монографията *Синтаксис на френския език* на Ричард Кейн, публикувана през 1975 г., показва, че в структурно отношение френският е едновременно достатъчно различен и достатъчно близък до английския, за да оправдае съпоставителното им проучване като варианти на предполагаемата универсална структура. Веднага след френски на системно изследване беше подложен и италианският и така изпъкнаха различията в синтаксиса на двата генетично близки езика. Венец на всички тези усилия слага публикуването на книгата на Чомски *Лекции за управлението и свързването* (1981 г.). Както и в предишните си книги, и тук той въвежда цял апарат от нови понятия и дефинира една теория, чиято основна идея е, че **Универсалната граматика е система от фиксирани (инвариантни) принципи, строги и неотменими**, нещо като закони, на които се подчиняват всички езици без изключение.

Принципите на *Универсалната граматика* определят какви категории думи може да има в човешкия език (съществителни, глаголи и т.н.), как тези категории могат да се комбинират, за да изградят изречения. Между другото, те обясняват защо езиците демонстрират рекурсивни зависимости, а също и защо в езиците съществуват различни видове размествания – дадена дума се произнася в позиция, различна от тази, в която бива интерпретирана. (Например в изречението „Какво каза той, че тя е видяла?“ въпросителната дума стои в началото, но съответства на допълнението на глагола, което обикновено стои след него). Принципите задават и броя на аргументите (субекти, обекти), с които даден глагол може да се свърже, например казваме „Той яде“/„Той яде храната“, но не и „Той изяде“ (без допълнение) или „Той изяде вечерята всичко“ (с две допълнения). Тези принципи също така изискват в структурите да има един елемент, който „доминира“ останалите (например всяка именна група (NP), за да

е именна, трябва да съдържа съществително като главен елемент; всяка глаголна група (VP) трябва да съдържа глагол като главен елемент. Казваме „Красотата на жената ме стъписа“, но не можем да кажем „Красивата на жената стъписване“. С една дума, всички езикови изрази са структурно зависими и организирани в съответствие със строга йерархия, също зададена от *Универсалната граматика* (вж. глава 4).

Език, който не е в съгласие с гореизложените принципи, не може да бъде „породен“ от *езиковата способност* на човека. Не може да бъде и усвоен от детето като роден език. Такъв език не е възможен език.

Но ако *Универсалната граматика* имаше само принципи, би следвало да очакваме, че на планетата ще има един единствен език. Тъй като това очевидно не е така, някои от аспектите на *Универсалната граматика* трябва да се оставят отворени като алтернативни възможности (параметри), измежду които езикът е свободен да избира, за да допълни схемата, предоставена му от *Универсалната граматика*. Но параметрите са общо взето малко на брой, тъй като самата изходна хипотеза за единството на езиците ограничава обхвата на граматичното вариране, макар че „на повърхността“ може да изглежда точно обратното, т.е. че езиците се различават неограничено. В една комплексна система с богата вътрешна структура промяната на един единствен параметър има богата гама от последици в различни части на граматиката. Често дори минимални различия в стойностите на параметрите могат да доведат до това, езикът да придобие съвсем нова форма. Граматиката на всеки език е в известен смисъл „дадена“ и в известен смисъл „избрана“.

Съпоставителното изучаване на езиците в светлината на *Принципите и параметрите* разкри детайли, за които никой не беше подозирал, и ги свърза с други факти, които вече можах да получа системно обяснение. В това се състои огромната типологическа значимост на подхода. Една от многото разкрити през този период закономерности, например, се отнася до изпускането на подлога – възможност, реализирана в българския и италианския, но не и в английския (можем да кажем *Mary speaks French* „Мария говори френски“, но *Speaks French* „Говори френски“ е

неграматично изречение, докато и двата варианта са нормални за български и италиански). Това двойствено междуезиково поведение се приписва на един параметър, наречен „нулевосубектен“, и се свързва с универсалния принцип, че всяко изречение на всеки език има задължително субект (подлог) и глагол (сказуемо) – единият от тези елементи при определени условия може да остане фонетично нереализиран. Двете стойности на параметъра са достатъчни, за да обобщят теоретично двата възможни типа езици – нулевосубектни, към които принадлежат повечето славянски и романски езици (заедно с много други неродствени помежду си езици като арабските, баският, китайските езици и т.н.) и ненулевосубектни, като германските, например.

Във всичките си книги от този период (*Лекции за управлението и свързването*, 1981 г.; *Някои понятия и заключения от Теорията за управлението и свързването*, 1982 г.; *Барииери*, 1986 г.; *Знание за езика*, 1986 г.) Чомски успя по блестящ начин да обедини концептуалните аспекти на теорията с чисто техническите си разработки по избрани проблеми на синтаксиса, за да докаже, че подсистемите на така наречената *Универсална граматика* имат широко емпирично покритие. Подходът *Принципи и параметри* се превърна в атрактивен модел за много лингвисти и това позволи да се направят подробни изследвания, да се натрупат ценни обобщения за голям брой езици, които биха останали изолирани извън тази теоретична рамка. За пръв път след *Синтактични структури* интересът към Чомскианската лингвистика е отново жив и динамичен. Много лингвисти, които поради разочарование от сложните формули за описание или поради принципни несъгласия с по-ранните концепции на Чомски бяха преминали към други методи за правене на лингвистика, сега се върнаха към генеративната граматика – било с ентузиазъм, било с неудоволствие заради неуспеха на алтернативните хипотези.

Тук е уместно да отбележим, че *Теорията за принципите и параметрите* успешно се включи в така наречената *Лингвистика на универсалиите*, разработвана особено активно от началото на 60-те години от американската типологическа школа на Джоузеф Гринбърг (вж. Гринбърг, 1966). Самото отношение на Чомски към стила на работа на Гринбърг се промени

чувствително, когато стана ясно, че резултатите, до които той беше достигнал, не са просто статистически значими данни за описание на езиците по света, а валидни обобщения за общите им структурни свойства, които сега вече можаха да получат нова интерпретация в духа на *Принципите и параметрите*. По принцип типолозите погледнаха на този нов етап на генеративната граматика със симпатия и надежда: за Бернард Комри, може би най-значимият учен в областта на типологията, често доста критичен към идеите на Чомски, създаването на теорията за параметричното вариране е една от най-интересните линии на развитие в типологията – чрез нея генеративизмът влива нова, свежа струя в собствената ѝ изследователска програма (Комри, 1988, с. 458).

Решаващият принос на параметричния подход се отнася към преосмислянето на теоретичния модел за усвояване на езика в светлината на новото разбиране за това, какво съдържа *Универсалната граматика*. Детето вече няма нужда да реконструира граматиката на езика – самото изходно състояние на неговия ум (езиковата му способност) му предоставя цялото необходимо начално знание: принципите и параметрите с техните бинарни стойности, генеративни механизми, като рекурсията. Изобщо целият арсенал от алгоритми за анализ е на негово разположение още от първите му стъпки в овладяването на езика, така че то може да усвои всеки човешки език, стига да е в състояние да избере кой от възможните параметри „пасва“ на неговия речевни опит. Този избор, в крайна сметка, ще предопредели резултата от цялостния познавателен процес – ако детето расте в езиковата среда на китайския език, то ще научи китайски, а не български, даже и да е родено в България. Получава се нещо като „учене“ чрез забравяне: за да се усвои даден елемент от езика, трябва да се забравят другите възможности, дадени априорно от ума. За учене всъщност изобщо и не става въпрос, защото колкото и фрагментарни и оскъдни да са езиковите данни, постъпващи към детето от средата, в която протича усвояването (изреченията, които то чува от речта на възрастните), те са достатъчни, за да активират „растежа“ на езика в него, насочвайки го да премине от стадия на възможния език към различните стадии на конкретния

език (глава 3). Така граматиката, „съзряваща“ в неговия ум, все повече се доближава до тази на възрастните носители на езика.

Специфичната представа за езика като „ментален орган“ (1975; глава 4) в един динамичен, но естествен процес на „растеж“ даде названието на една нова научна стратегия – *биолингвистична перспектива*, или *биолингвистика*, посветена на биологичната основа на човешкия език. Тази нетрадиционна изследователска област, чийто предвестник е важната статия на еволюционния биолог Ерик Ленеберг „Език, еволюция и целево поведение“ (1960 г.), през последното десетилетие се превърна в едно от най-важните направления на генеративизма⁷. Биолингвистиката търси да улови аналогията с другите органи и системи на човека – физически или ментални, участващи в живота на организма: зрението, планирането на движенията, кръвообращението, мисленето, интерпретирането на света, моралните преценки и т.н. Зрителната система, например, която фигурира най-често сред „биологичните препратки“ в трудовете на Чомски, също е генетична даденост – детото притежава вродена перцептивна способност да различава отделните аспекти на триизмерното пространство, т.е. притежава една „граматика на зрението“, която се развива в него, за да даде системата на зрението от по-късните години. *Езиковата способност* също преминава през различни когнитивни състояния, докато достигне до относително устойчивото състояние на стабилност около пубертета или дори по-рано – още на 6–8-годишна възраст. След това в нея настъпват промени, но те са по-скоро периферни – овладяване на нови думи, усвояване на конвенциите за употреба на езика и т.н.

Така нашата езикова биография се оказва „мултилингвистична“, а пълно съпадение между нас по отношение на езиковите знания няма. Всъщност става въпрос за това, че една група от хора споделя повече или по-малко еднакви идиолекти – интер-

⁷ Вж. сайта на т. нар. биолингвистичната мрежа www.biolinguistics.ucsf.edu и наскоро публикувания сборник *The Biolinguistic Enterprise: New Perspectives on the Evolution and Nature of the Human Language Faculty* под ред. на М. Di Sciullo и С. Boeckx, Oxford: Oxford University Press, 2010.

нализирани състояния на *езиковата способност*, или *И-езици*. В този смисъл *езиковата способност* детерминира знанието на езика на всеки носител. За чисто физическите и социални измерения на езика Чомски въвежда (в книгата си *Знанието за езика*, 1986 г.) специалния термин *Е-език* (*екстернализиран език*) не само за да му противопостави менталистичната си гледна точка за езика, но и за да се разграничи от онази типична за 20 век представа, според която социалният контекст е решаващ за осмислянето на езиковата природа, както обобщава Ленърд Блумфийлд („Езикът е съвкупността от изказванията, които могат да бъдат произведени от даденото езиково общество“, 1948 г.). Според Чомски подобна визия е безсмислена по няколко причини, най-важната от които е, че тя игнорира изначалната връзка със свойствата на ума (1986а, с. 20). Ако мислим за езиците само като споделени или обществени обекти, не можем да развием една емпирична и логична теория за това, какво прави хората способни да придобият езиково знание. Нещо повече – националните езици, отношението към диалектите, езиковата политика винаги се основават на някакви социални и политически конвенции, плод на цели и интереси, а това им пречи да се превърнат в основа на едно сериозно научно изследване (сърбо-хърватски, например, престана да съществува с разпадането на Югославия). „Реалните“ езици, и по-точно това, което ние наричаме езици – английски, китайски, суахили и т.н. – са „артефакти“, получени от екстернализацията на *И-езиците*.

Понятието език... включва комплексни и неясни социополитически, исторически, културни и нормативно-телеологически елементи. Тези елементи може да представяват интерес за социологията на идентификацията в различните социални и политически общества и за изучаването на йерархичните социални структури, но те лежат отвъд каквото и да е разумно проучване на природата на езика или на психологията на носителите на езика („Нови перспективи пред изучаването на езика и ума“, 2000, с. 49).

Но това, което за Чомски са „реални факти на света“ – езиците като свойства на организираната материя на човешкия мозък, – за много други лингвисти представляват сериозно отклонение от традиционните допускания за същността на езика. Обвиненията са, че неговата програма се интересува не толкова от езиците сами за себе си, колкото от онези генеративни принципи, които правят от тях реализация на *Универсалната граматика*, а оттам и на човешката *езикова способност*. Формулирането на целите на лингвистиката по такъв именно начин доведе до значително свиване на нейния обект и така отне легитимността на проучването на езика в социален контекст, а оттам и на други области на изследване, за които подобно допускане е основно (напр. историческата лингвистика, социолингвистиката и т.н.).

Критики към Чомски отправят и изследователите на менталните явления (психолингвисти, психолози, философи) и мозъка, както и еволюционните биолози. Първите реагират на факта, че едно ментално явление е приравнено до инстинкт, „модул“ в мозъка, който от своя страна наподобява един препрограмиран компютър, изпълняващ строго определени задачи при строго определени условия. Вторите пък възразяват, че това е неоправдано от биологична гледна точка и го обвиняват, че игнорира абсолютно генетичното вариране. Според известния биолог Либерман (1991, с. 132) една биологично правдоподобна *Универсална граматика* не може да съдържа принципи и параметри, които да са толкова тясно преплетени, щото отсъствието дори само на един бит от предполагаемото вродено знание би направил невъзможно усвояването на даден език. Бихме могли да очакваме в такъв случай, че ще има деца, които са напълно нормални, но не успяват да научат език, а тъй като това засега не се потвърждава от фактите, теорията на Чомски визира една идеализирана картина, която не почива на реална основа.

Несъгласия среща и схващането, че *езиковата способност* е специализирана и автономна, т.е. съществува наред със, но независимо от останалите човешки познавателни способности, като творческото въображение, математическите способности, интерпретирането на естествените явления, ориентацията в пространството, разпознаването на човешки лица, социалните

практики (Чомски, 2006, с. 175–176). Този списък естествено не изчерпва съдържанието на ума, но илюстрира специфичната концепция за природата на ума, известна като „модуларизъм“. Мнението на Чомски обаче е различно от това на другите съвременни философи, също експоненти на модуларизма – Джери Фодор и Рей Джакендоф: по причини от генетичен характер „менталните органи“, т.е. модулите, участват в операциите на възприятието и действието, но са независими един от друг и си взаимодействат само частично. Също генетично предопределени са и схемите на тяхното независимо развитие (1983, с. 35; 2000б, с. 20). За Чомски модуларизмът е една традиционна представа за ума, но не така мислят повечето значими психолози на 20 век – Вунд, Виготски, Пиаже, Бюлер, според които общите процеси на познанието са неразривно свързани с езика и взаимно се стимулират (за дебата Пиаже – Чомски вж. подробно у Пиатели-Палмарини 1975).

Ето какво отговаря самият Чомски на своите критици (вж. и глава 5, б):

Няма причини да разбираме под „интелект“ нещо специфично. Това, което имаме предвид, е една широка гама от различни умения и способности. Според мен повечето от тях, ако не всички, имат вътрешни вродени компоненти, както е и с всичко останало... Така че е естествено хората да се различават по вродените си способности, както се различават по физическите си характеристики („Ноам Чомски за генеративното начинание“, 1982б, с. 35).

Ако възраженията означават отхвърляне на идеята, че [в ума] има модул, посветен на езика, остава неясно защо котенцето на внучката ми (или шимпанзето например) не придобива език, за разлика от внучката ми, въпреки че и двете растат в една и съща среда. Съмнявам се, че някой би могъл да вярва в това. Но ако се вгледаме по-дълбоко, става ясно, че всички теории, които обясняват усвояването на езика чрез „общите механизми за учене“, изхождат от допускането, че в ума има изключително богата вродена структура, посветена на езика... Не познавам подход към тези проблеми, включително най-крайните бихевиористични подходи, който да не предполага, често имплицитно,

че детето може някак си да разграничи езиковия материал от останалия шум. А това означава, че се предполага наличието на езикова способност, а следователно и на устройство за усвояването на езика... (Интервю, 1999, с. 395).

Основното възражение срещу биолингвистичната програма е, че доказателството за съществуването на *езикова способност* трябва да дойде от науките за мозъка – те трябва да разкрият в кои точно гънки се крие езиковият орган. Това обаче засега е една твърде далечна перспектива, както личи от скептицизма на самия Чомски, междувпрочем споделен и от други известни изследователи на менталните явления, като например Стивън Пинкър. Поради тази причина на настоящия етап *езиковата способност* трябва да се разбира във функционални, а не в анатомични термини (Лайтфут, 2005, с. 56):

Това, което в момента се знае за мозъчните клетки, по никакъв начин не може да се свърже с това, което знаем за езика – за неговите изчислителни свойства и неговата творческа употреба.

Докато изследването на езика и ума са отишли напред, особено по отношение на някои техни свойства, то що се отнася до връзката между тях и мозъка, има само най-бегли представи („Нови перспективи пред изучаването на езика и ума“, 2000, с. 116).

Не е ясно дали изобщо е възможно да се локализира езикът в някоя конкретна област на мозъка („Ментални репрезентации“, 1983, с. 38).

Все пак през последните години не липсват опити да се картографира мозъкът, да се намерят физическите корелати на постулираните от Чомски свойства на *Универсалната граматика*, да се очертае мрежата от нервни зони, които участват активно при използването на езика. В една нашумяла напоследък книга авторите Стивън Андерсън и Дейвид Лайтфут (2000) обсъждат езиковия генотип, който по мнението на двамата автори е пластичен, модуларен и има изчислителни свойства, така че е способен да генерира крайни граматика, състоящи се от операции, които позволяват безкрайно вариране на генерираните изрази.

Един от централните аспекти на биолингвистичната програма от последно време е проблемът за еволюцията на тази високоспециализирана способност. „Нищо в живия свят не може да се сравни с *езиковата способност* като ключова интелектуална характеристика на човека. Дори и при ниско ниво на интелигентност, на патологично равнище, намираме владение на езика, абсолютно непостижимо за една маймуна, например, която в други отношения може да изпревари един бавноразвиващ се човек при вземането на решения и друго адаптивно поведение“, пише Чомски още през 1972 („Изследвания по семантика във генеративната граматика“, с. 10). Очевидно единствено „архитектура“ като тази на човешкия мозък е в състояние да осигури „поддържането“ на подобна високоспециализирана способност, но обстоятелствата на нейното пораждаване след големия еволюционен „разрив“ с другите примати остават засега напълно неясни, една истинска „мистерия“.

Чомски обикновено бива смятан за противник на Дарвиновата теория за естествения подбор. По-точно е обаче да се каже, че противно на очакванията на еволюционните биолози, той не търси биологично обяснение за еволюцията на вродения езиков орган, а просто не е склонен да възприеме хипотезата, че неговото установяване в мозъка на човека е резултат от еволюционна промяна, настъпила по пътя на постепенната генетична адаптация. Теорията на Дарвин и нейните съвременни превъплъщения (неодарвинизма) се проваля тъкмо в обяснението на най-характерните свойства на човешката природа и поведение (вж. глава 6).

Много свойства на организмите, например симетрията, нямат нищо общо с естествения подбор, а просто с начините, по които могат да съществуват във физическия свят. Еволюционната биология не може да каже почти нищо за специализацията или за какъвто и да е вид иновация. Тя може да обясни как може да се получи различно разпределение на вече съществуващи качества, но не казва как са възникнали новите качества. Възможно е отговорът на тази мистерия да е подобен на отговора на въпроса, защо след „големия взрив“ се премина от водород към хелий, а не към нещо друго. Причината не е, че са били опитани други неща, но те не са сработили – просто не-

щата са били такива, каквито са били, според конкретните климатични условия на охлаждането и т.н. („Ноам Чомски за генеративното начинание“, 1982б, с. 23).

По-логично е според Чомски да се мисли за рязко разделяне от животинския свят, което някои еволюционни биолози наричат „големия скок напред“ (Даймънд, 1992). Преди около 50 000 години (сравнително късно, като се има предвид, че сме се отделили от нашия общ прародител преди около 6 милиона години) се е случило някакво внезапно генетично събитие, което е довело до пренареждане на мозъчната структура; до образуване на езика с неговия богат синтаксис и възможности за изразяване на мисълта; оттам и до промяна в социалното поведение на човека; в крайна сметка и до преселението от Африка, където, както се знае от археологията, човекът е пребивавал в продължение на стотици хиляди години (Чомски, 2005, с. 3). Енгелсовата теория за произхода на езика като последица от комуникативните нужди на първобитното общество намира силен отпор сред съвременните еволюционисти, с които Чомски изглежда напълно съгласен, и по-специално с извода на Салвадор Лурия и на Франсоа Жакоб, че е малко вероятно „комуникативните нужди“ да са оказали такова „силно селективно въздействие, че да доведат до появата на система, каквата е езикът“ (Лурия, 1974, с. 195).

От всичко, казано дотук, читателят би могъл да помисли, че Чомскианската лингвистика е изпълнила в общи линии своята мисия – придвижила е напред изследването на ума и езика, очертала е основните насоки не само пред самата себе си, но и пред много други области. Но Чомски не спира дотук. В средата на 90-те години, след повече от 10 години продуктивна работа по установяване принципите и параметрите на естествените езици, той реши, че общият подход е вече достатъчно добре установен и че е назряло време за промяна. Тази промяна бе наречена „отвъд обяснението“. В пореден изследователски проблем се превърна съвършенството на езика. Още през 1951 г. в една своя ранна статия той пише: „Свойства като простота, симетрия, икономичност, не са просто въпрос на естетика и съвсем не са тривиални“. Тези свойства, на чието разкриване беше посветено

генеративното начинание от самото му начало, доведоха до въпроса за смисъла.

До каква степен езикът представлява „оптимална изчислителна система“ за целите на мисленето, изразяването на мислите и познанието? Защо *езиковата способност* има тъкмо свойствата, които има? Чомски е убеден, че и двата въпроса могат да получат положителен отговор, но този отговор може само да ни учудва: езикът е съвършен, ако под съвършенство имаме предвид едно специфично разбиране за „оптималност“ – система, която от гледна точка на модулния подход е „четивна“ за останалите компоненти на ума, т.е. форматирана по начин, позволяващ на тези системи да работят с нея, за да може тя успешно да се използва в работата и действията на мисълта. Несъвършенствата на езика пък могат да се обяснят с външни съображения, едно от които е свързано с необходимостта информацията, подадена от езика, да бъде структурирана в линеен вид за целите на комуникацията – изискване, наложено не от самата същност на езика, а от другите системи на ума, с които езиковата система взаимодейства.

Тези проблеми доведоха до поредното радикално реструктуриране на теорията и до това, което се нарича *Минималистична програма* (Чомски, 1995). Новият подход, замислен все така амбициозно, в стила на Чомски, е още едно предизвикателство към обществото на традиционно мислещите лингвисти. Всъщност изглежда като че ли той се опитва да отговори на собствените си въпроси и да реши проблемите, произтичащи от собствените му решения. Затова е твърде внимателен и не избързва с прокламирането на нова теория, а само формулира някои насоки за мислене (вж. и глава 4).

Въпреки че се базира върху изследователските постижения на *Принципи и параметри*, *Минималистичната* програма буквално изхвърля почти целия традиционен за генеративистите научен апарат и оставя само най-необходимото както в методологическо, така и в собствено онтологично отношение. Няма дълбока и повърхнинна структура, няма отделни трансформации – с една дума, всичко, което лингвистите бяха превърнали в свой любим инструментариум и което беше спечелило слава

на създателя си, беше елиминирано. Съответно всеки от принципите, постулирани в по-ранните програми, трябваше да бъде ревизиран. *Минимализмът* гледа на „езика“ през лещите на библингвистичния подход и вижда в него само една икономична изчислителна система (синтаксис, съдържащ рекурсивен механизъм), който генерира вътрешни репрезентации (идеални изреченски структури) и чрез съответните равнища на семантиката и фонетиката ги предава на другите системи, вътрешни на ума – сензорно-моторната (за произнасяне на изречението) и концептуалната (за неговото интерпретиране). Изчислителната система задава един безкраен набор от изрази, които от своя страна могат да се смятат за инструкции към другите системи, участващи в менталните дейности – произвеждането и интерпретирането на външните сигнали.

Новото, двойствено тълкуване на *езиковата способност* (в тесен и широк смисъл на думата) повдига цял кръг от въпроси, между които: „До каква степен принципите на езика са уникални за тази когнитивна система, или съществуват други подобни форми на организация, както при хората, така и при другите организми?“ (Чомски, 2006). Доколкото става въпрос за система от „задачи“ и правила за умствени операции, *езиковата способност* в широк смисъл е съпоставима с други когнитивни и перцептивни системи (например със зрителната система при други бозайници). Но благодарение на рекурсивния механизъм тясна *езикова способност* е собствено човешка характеристика – тя дава език с отворен край, а такъв резултат не среща дори далечно подобие в останалия животински свят (2002а, с. 1571)⁸. Така проблемът, в крайна сметка, намира биологичното си решение, но това за Чомски не е изненада – подобна развръзка са подозирали и двамата му вдъхновители, Декарт и Хумболт.

Не става ясно обаче къде точно принадлежат т.нар. *логическа форма* (интерпретацията; интерфейсът със „семантиката“ на

⁸ За критика на модела вж. Стивън Пинкър и Рей Джакендоф, www.gnpx.com/.../pinker-and-jackendoff-vs-chomsky.php и отговора на Чомски в „The Evolution of the Language Faculty: Clarifications and Implications.“ *Cognition*, 2005, 97, no 2, 179–210 (с W. Tecumseh, Fitch, Marc D. Hauser).

изреченията) и *фонетичната форма* (звуквата реализация; интерфейсът с произношението). Чомски като че ли е склонен да ги изключи от самото понятие за „език“ в най-тесния смисъл на думата, защото тези две области демонстрират най-голяма сложност и най-голямо разнообразие. Но тези „несъвършенства“ са резултат от „екстернализацията“ на *И-езика*, т.е. от неговото превръщане в линейна звукова верига. Ако можехме да комуникираме по телепатия, подобни проблеми не биха възникнали.

Идеята за универсалното в човешкия език обаче остава непокътната (вж. и глава 4):

В определен и дълбок смисъл на думата съществува само един човешки език. Ако един марсиански учен ни погледне по начина, по който ние гледаме на жабите, той би могъл с основание да заключи, че с малки и маргинални модификации съществува само един език. Аз мога да кажа tree, а един немец може да каже Baum, но всъщност използваме в общи линии понятия от един и същ инвентар, който едновременно е богат и ограничен. („Модели, Свят, Език“ 1994, с. 173).

Въпреки категоричния тон, с който Чомски формулира подобни силни твърдения, той самият е наясно, че в полето на лингвистиката остават още много мистерии – самото съдържание на *езиковата способност*, начините, по които тя обменя информация с другите когнитивни системи (творческото въображение, символното мислене, интерпретирането на естествените явления, математиката и т.н.). Но според Чомски няма нищо странно в това, че в една наука има място за мистерии, както например в естествените науки -- при всички случаи една мистерия е нещо по-добро от един лошо формулиран въпрос, защото мистериите са нерешени проблеми, дължащи се на собствените ни умствени ограничения, докато лошо формулираните въпроси само замъгляват картината на света.

ФИЛОСОФСКАТА ОСНОВА НА ЧОМСКИАНСКАТА ТЕОРИЯ ЗА ЕЗИКА

Много са следите на картезианската традиция или на общия ѝ философски дух в мисленето на Чомски – начинът, по който той характеризира езика като система на знанието; акцентът върху творческия характер на това специфично за човека свойство; омаловажаването на реалните му комуникативни употреби; принципното разграничение между човека с неговия ум и машината (или компютъра като нейна съвременна версия); нуждата да се постулират структури, невидими на повърхността, но напомнящи умствените „репрезентации“ на Декарт; убеждението, че няма пряка (референтна) връзка между езика и света (*Картезианска лингвистика* 1966).

Един от любимите пасажии на Чомски, цитиран в *Език и мислене* (1968), илюстрира добре представата му за това, че умът съдържа „модел“, които, без да имат връзка с външния свят, са реални до степен, че човек, за разлика от сетивните си впечатления, не може да се усъмни в тях – възглед, който пряко отвежда до допускането на Декарт за наличие на „вродени идеи“.

Когато за пръв път в детска възраст видим една триъгълна фигура, нарисувана на хартия, тази фигура не може да ни покаже как трябва да схващаме истинския триъгълник по геометричен път, защото истинският триъгълник се съдържа в тази фигура така, както статуята на Меркурий се съдържа в едно парче дърво. Но защото ние притежаваме вътре в нас идеята за истински триъгълник, тази идея може да бъде схваната от нашия ум по-лесно, отколкото сложната фигура на триъгълника, нарисуван на хартия. Следователно, когато видим сложната фигура, ние разбираме не самата нея, а по-скоро автентичния триъгълник (Отговор на Възражение V, Разсъждения).

„Вродените идеи“ на Декарт (идеята за съвършенство, за Бог), както и „априорните категории“ на Имануел Кант за време, място и т.н. или архетипите на Карл Юнг за колективното несъзнавано, са своего рода принципи или модели за интерпретирането на света. Техен аналог според Чомски са принципите на

Универсалната граматика, а и повечето понятия на ума, които са имплицитна част от един естествен механизъм, контролиран от човешката генома и от филогенетичното развитие.

Когато разсъждава за природата на знанието обаче, възгледите на Чомски излизат от традиционната картезианска перспектива: Декарт не приема възможността знанието да бъде несъзнателно. За философията на Чомски тъкмо обратното е валидно – по пътя на интроспекцията човек не може да достигне до съдържанието на собственото си знание за езика; генеративната граматика в главата на човека не се базира на логиката и не е достъпна за съзнанието – проблем, по който Чомски спори и с лингвиста и философ Джон Сърл (вж. Чомски, 1990, с. 600–01; 1994б, с. 181–209; гл.1 от настоящия сборник).

Съвсем естествено ментализмът на Чомски го отвежда до многовековния философски проблем за природата на ума (глава 5): как се характеризират така наречените ментални състояния (състояния на ума като вяра, убеждения и т.н.); доколко тяхното съдържание зависи от външни фактори? Дискусията е особено оживена през 60-те години на 20 век, но като че ли оставя философията на „средата на улицата“, защото опитите да се реши този проблем, както и по-общият проблем „ум – тяло“, са диаметрално противоположни. От едната страна са дуалистичните концепции (*интеракционизъм, паралелизъм и епифеноменализъм*), според които менталните състояния се характеризират с нематериалност (те не могат да се обяснят чрез физическите свойства на мозъка и следователно трябва да намерим някакво друго, не-физично обяснение за това, защо мислим и вярваме в определени неща); от другата страна стоят материалистическите концепции, според които менталните състояния, умът, са чисто физически явления, т.е. продукт на биологичния мозък. Философската парадигма, наричана *физикализъм* (още *натурализъм, материализъм*), често бива определяна (Бърдж, 1992, с. 31–2) като едно от най-успешните направления на американската философия от 60-те години насам; сред нейните последователи има изтъкнати философи (особено Уилърд Куайн) и изтъкнати лингвисти (Чарлз Хокет).

Чомски намира цялата дискусия относно природата на менталното за напълно безпочвена по една радикална причина – в

пост-Нютоновата ера или с други думи казано, на съвременния етап на науката, липсва работещо понятие за *телесно, материално, физическо*. Това обезсмисля въпроса за физическата основа на менталните структури, а оттам и проблема *ум – тяло* (вж. глави 5, 6; Чомски 2000а). Чомски критикува всички проявления на дуализма (метафизически или методологически), както и всички основни допускания на физикализма, приемайки без излишни уговорки, че докато проблемът с дефиницията за тяло не намери своето решение, ще смята ума и мозъка за едно и също „нещо“, но не в смисъл, че между двете понятия няма разлика (подобна теза би била твърде материалистична за неговия рационалистически вкус), а по-скоро защото на настоящия етап сме безсилни да разберем тази разлика (ако тя изобщо съществува). Този вид „натурализъм“ е централен за цялостната му философия, но е съчетан с един строго индивидуалистичен подход към природата на менталното, който изключва всякакво позоваване на „фактори от външната среда“.

С природата на менталното е свързан и проблемът за значението на думите – един от любимите на Чомски аргументи (глава 5). Отдавнашен е дебатът за това, как думите се отнасят към нещата от света. В по-ново време езиковото значение се превърна в централен проблем за философията на езика и дори водещ при обсъждането на основните въпроси на чистата философия особено след като Уилърд Куайн въведе в нея теорията на Готлоб Фреге за референцията като отношение между езика и света (Куайн 1960).

Макар да не посвещава на семантиката специално внимание, Чомски многократно и твърде категорично изразява критичното си отношение към всички семантични теории, които се основават на понятията „истина“ и „референция“. Изобщо отношението му към философията на езика, чийто възход до известна степен съвпадна по време със зараждането на генеративната граматика, е крайно критично, да не кажем негативно. Той спори с най-ярките представители в тази област в лицето на Хилари Патнъм (*The Meaning of „Meaning“*, 1975), Стросън (*On Referring*, 1950), Доналд Дейвидсън (*Inquiries into Truth and Interpretation*, 1984, 1986) и Саул Крипке (*Naming and Necessity*, 1972). Според Хилари Патнъм (1972; 2007),

например, „значенията не са в главата“ (вж. Чомски 1981) – значението на даден израз (или съдържанието на съответната мисъл) зависи от отношението, което говорещите и мислещите имат към това, което ги заобикаля. Според друг значим философ на езика, Саул Крипке, значението на думата съвпада с нейния референт; серия от причинни връзки, опосредствани от общността на говорещите, свързва употребите на тази дума и това, което тя назовава.

Чомски критикува не само Фреге, но и всички, които критикуват Фреге (Крипке, например) и въпреки това поставят в основата на езиковото значение външните фактори. Наистина той не приема никаква форма на екстернализъм, разбираан било като референция към „нещо“, независимо от ума, било като поведенчески „установки“ (Уилърд Куайн), социални конвенции, регулиращи интерпретацията (Дейвид Льюис), или дори авторитетни източници на смисъл (Хилари Патнъм). Всички тези теории сочат към *Е-езика*, към „практическото умение на говорещия да разбира“ (Дамит, 1987), а не към способностите на неговия ум, и затова Чомски е твърде категоричен за нуждата те да бъдат оборени в името на интернализма. Предмет на много и оживени дискусии е значението на думите:

Ние не смятаме, че едно стадо добитък е физически обект, а че е сбор от обекти, въпреки че няма никаква логическа непоследователност в понятието „разпръснат обект“, както показаха Куайн, Гудман и други. Но дори пространствено-времевата близост не е достатъчна, за да служи като общо условие. Едното крило на самолета е обект, но неговата лява половина, въпреки че е негово продължение, не е... Нещо повече, разпръснатите същности могат да бъдат схванати като единичен физически обект при определени условия – например решетъчните огради или Колдеровите мобили⁹. Последното представлява „нещо“, докато съвкупността от листата на дървото не е. Причината очевидно е, че мобилът е създаден от един акт на човешката воля. Ако това е така, тогава убежденията ни относно човешката воля и действие, и намерение играят

⁹ Кинетични скулптури, задвижвани по електрически път.

решаваща роля за определяне и на най-простите и елементарни понятия („Разсъждения за езика“, 1975, с. 204).

Дори най-най-простите думи като *книга* или *град* съдържат толкова много аспекти, че е почти невъзможно значението им да бъде описано изчерпателно – факт, който са установили още английските емпиристи от 18 в. А трудни за обяснение думи като *електрон* и *вода* менят постоянно значението си в съответствие с научното разбиране за тях. Знанията за значението на думите са толкова сложни, че няма как да определим кое в тях е въпрос на езиково значение и кое – въпрос на вяра, убеждение и други ментални състояния. Същото се отнася и за философски натоварени думи като *мисля* (безсмислен е, например, въпросът дали машините могат да мислят – компютрите са артефакти, продукт на намеренията на човека и следователно за тяхната направа не може да съществува никакъв факт извън намеренията на човека). Такива аргументи компрометират според Чомски всяка референциална теория на значението, а това на практика означава семантиката да изключи релативистичната формулировка и да се доближи до това, което Витгенщайн нарича „начини, по които се употребява езикът“. Понятия като *референция* и *истина* могат да принадлежат само към една теория на езиковата употреба.

И понеже – в духа на ментализма – индивидите, а не езиковите обекти, назовават нещата (Чомски, 1981; глава 4), нищо друго не остава освен да заключим, че значенията на думите са вътрешни, впрочем както и всички принципи на *И-езика*; връзката им със света е само индиректна. „Фактически, голяма част от теорията на значението се нарича синтаксис“, обобщава Чомски своята теза за мястото на семантиката в теорията на езика (1988, с. 170). С други думи, манипулирането на смислово отношение, традиционно разбирано като семантика на естествения език, по същество принадлежи към областта на синтаксиса – причина, поради която той се интересува основно от синтактичното поведение на онези елементи на езика като местоименията, квантификаторите и т.н., които винаги са представлявали най-голяма трудност за всяка теория на семантиката.

Като висша интелектуална способност езикът е инструмент с много сложна природа – когнитивна; същевременно той е мощно средство за символно мислене, така че неговата роля би следвало да се търси в способността му да съчетава символи до бейзкрайност, да създава възможни светове като начин за интерпретиране на реалността. („Биологингвистичната перспектива 50 години по-късно“, реч за присъждане на Доктор хонорис кауза, Флоренция, 16 април 2004 г.)

Рационалистическите убеждения на Чомски могат да се проследят и в дискусиите по проблема за възможната интеграция на науките, противопоставена на идеята за тяхната специфика и разделно изучаване (глава 6). Още Декарт и Лайбниц като най-ярки инициатори на интеграцията проектират създаването на обща наука, а отхвърлянето на механистичната философия доведе до търсене на принципи за унификация на науките в смисъл на изграждане на науките върху общи принципи (Поликаргов, 1993).

„Биолингвистичният“ подход, макар двойно зависим от на пръв поглед взаимно изключващите се гледни точки на натурализма и ментализма, не предполага нито редукция (свеждане на лингвистиката до биологията и другите естествени науки), нито конвергенция на тези две напълно различни области. Не съществува идеален модел за света, с който би могло да се хармонизира изследването на езика, защото все още не знаем дали „светът е това, което естествените науки казват, че е“ (2000а, с. 144). Но ролята на „първа философия“ все пак се пада на естествените науки, така че бъдещият успех на лингвистиката може да бъде гарантиран само ако тя се придържа към вече утвърдените в тези науки методи, т.е. към Галилеевия стил на работа, предопределил техния успех от времето на първата научна революция. Лингвистиката може да се счита за сериозна наука само ако е в състояние да предложи обяснителни прозрения и теоретична сила, а не конформизъм спрямо философията (2000а, с. 112); в противен случай би се стигнало до неппростим дуалистичен компромис. *И-езикът*, разбиран като определено вътрешно, индивидуално и когнитивно състояние, е обект от света, макар и невидим (но и физиката борави с невидими обекти като кварки, силови

полета, изкривени пространства); следователно той е не по-малко основателен от човешката генома. И в двата случая става въпрос за една „граматика“, фиксирана от биологията и част от генетичното наследство на човека.

* * *

Възкресявайки епистемологичния рационализъм на картезианството и съживявайки възгледа, че нашата езикова когнитивна способност се управлява от неосъзнато знание, от „вродени идеи“, Чомски стига още по-далеч от прозренията на картезианците. За философите от периода на втората когнитивна революция той е това, което е бил Декарт за философите от времето на първата когнитивна революция през 17 в., която всъщност е и първата фаза на модерната философия. И въпреки че според самия Чомски заслугата му е далеч по-скромна – да припомни някои забравени или недооценени стари истини за природата на езика, – всеки, който се е докоснал до някой от неговите текстове, веднага разбира, че става въпрос за една съвършено различна теория – елегантна, красива, обективна, адекватна. Тази теория спори с повечето съвременни лингвисти, философи, психолози, еволюционисти, но нейният дълбок замисъл според мен трябва да се търси другаде – в усилието да се дефинира едно понятие, което за хилядолетната си история лингвистиката не е успяла да дефинира, а именно собствения си обект, езика. Търсенията на Чомски доведоха до излизане от границите на тясната „наука за езика“, традиционно считана за една от хуманитарните области, и до очертаване на онази траектория на пресичане (но не и на сливане!) с другите научни области, изследващи, по думите на испанския философ от 18 в. Хуан Хуарте, „фундаментата на човешката интелигентност“, или самата уникалност на човека.

Ноам Чомски е един от малцината учени и интелектуалци, които през цялата си кариера продължават да предлагат революционни идеи. Може би именно заради голямата си продуктивност като лингвист и политически коментатор той пробужда както силно посвещение, така и силен антагонизъм. Същевременно Чомски е един от малцината учени, които знаят отлично

как да отстояват идеите си – неговата убеденост често бива определяна като интелектуална арогантност, но няма съмнение, че той е един от най-важните мислители на 20 век в която и да е сфера. За последните 50 години всички изследователи, без оглед на своите теоретични предпочитания, трябваше – волю или неволю – да вземат предвид неговото обяснение на проблемите и от своя страна, да намерят обяснение на повдигнатите от него въпроси. По всичко личи, че това ще продължи и през 21 век.

Илияна Крънова

Използвана литература

Трудове на Ноам Чомски

- 1956: „Three Models for the Description of Language“. *IRE Transactions on Information Theory* IT-2, no. 3, 113–124.
- 1957: *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton.
- 1959: „Review of *Verbal Behavior*, by B.F. Skinner“. *Language* 35, no. 1, 26–57.
- 1964: *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.
- 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: The MIT Press.
- 1966: *Cartesian Linguistics*. New York: Harper and Row.
- 1968a: *Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row (with Morris Halle).
- 1968b: *Language and Mind. A Chapter in the History of Rationalist Thought*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- 1972: *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague: Mouton.
- 1975: *Reflections on Language*. New York: Pantheon Books.
- 1980: *Rules and Representations*. New York: Columbia University Press.
- 1981: *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Holland: Foris Publications.
- 1982a: *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Linguistic Inquiry Monograph Six. Cambridge: The MIT Press.
- 1982b: *Noam Chomsky on The Generative Enterprise*. A discussion with Riny Huybregts and Henk van Riemsdijk. Dordrecht: Foris Publications.
- 1983: „Mental Representations“. *Syracuse Scholar* 4, no. 2 Edited version of Watson Lectures at Syracuse, 1982.

- 1984: *Modular Approaches to the Study of the Mind*. San Diego: State University Press.
- 1985: *The Logical Structure of Linguistic Theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- 1986a: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger Publishers.
- 1986b: *Barriers. Linguistic Inquiry Monograph Thirteen*. Cambridge, MA and London: The MIT Press.
- 1988: *Language and problems of knowledge. The Managua Lectures*. MIT Press.
- 1990: „Accessibility in principle“, *Behavioral and Brain Sciences*, 13.
- 1994a: *Models, Nature and Language* (interview with Alexander Cockburn). Grand Street 50, 1994.
- 1994b: „Naturalism and Dualism in the study of Language and Mind“. *International Journal of Philosophical studies* 2
- 1995: *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- 1999: „An On-Line Interview with Noam Chomsky: On the Nature of Pragmatics and Related Issues“. *Stemmer, B. Brain and Language Volume 68*, Number 3, 393–401, cogprints.org/126
- 2000a: *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- 2000b: „Linguistics and brain science“. Image, language, brain. *Papers from the first Mind Articulation Project Symposium*, (ed.) A. Marantz, Y. Miyashita, W.A. O'Neil. Cambridge, MA: MIT Press, 13–28.
- 2002a: „The Faculty of Language: What is it, Who has it, and How did it Evolve“. *Science*, 2002, vol. 298, pp.1569–1579 (with Marc Hauser and W. Tecumseh Fitch).
- 2002b: „Interview on Minimalism“. Noam Chomsky. *On Nature and Language*, L. Rizzi & A. Belletti (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 92–161.
- 2004: *The Biolinguistic Perspective after 50 Years*. www.punksinscience.org/kleanthes/courses/.../Chomsky_Perspective.pdf
- 2005: „Three factors in the design of language.“ *Linguistic Inquiry*, 2005, 1–22.
- 2006: *Language and Mind. Third edition*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

ДРУГИ ТРУДОВЕ

- Anderson, St. & D. Lightfoot. *The Language Organ*. Linguistics as Cognitive Psychology. Cambridge University Press, 2000
- Antony, L. & N. Hornstein. *Chomsky and his Critics*. Oxford: Blackwell Publishers, 2003.
- Barsky, R. *Noam Chomsky: a Life of Dissent*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1997.
- Block, N. (ed.) *Readings in the Philosophy of Psychology, Volume II*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.
- Boeckx, C. (ed.) *The Oxford Handbook of Linguistic Minimalism*. Oxford: Oxford University Press, 2011
- Casalegno, P. *Filosofia del linguaggio*. La Nuova Italia Scientifica, 1997.
- Chapman, S. & C. Routledge. *Key Thinkers in Linguistics and the Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Diamond, J. *The Third Chimpanzee. The Evolution and Future of the Human Animal*. Harper Perennial, 1992.
- Fodor, J. *The Modularity of Mind: An Essay on Faculty Psychology*. Cambridge, MA: MIT Press, 1983.
- Harris, R. A. „Chomsky's Other Revolution“. In: *Chomskyan Revolutions*, D. A. Kibbee (ed.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2010.
- Hockett, Ch. „Biophysics, Linguistics and the Unity of Science“. *American Scientist*, 1948, 36, 558–572.
- Jackendoff, R. *X-bar Syntax*. Cambridge MA: MIT Press, 1977.
- Jackendoff, R. „Fodorian Modularity and Representational Modularity“. *Language and the Brain: Representation and Processing*, (ed.). Y. Grodzinsky, L.P. Shapiro & D. Swinney. San Diego: Academic Press, 2000, 3–30.
- Jacob, F. *The Possible and the Actual*. New York: Pantheon, 1982.
- Kasher, Asa (ed.) *The Chomskyan Turn*. Basil Blackwell, 1991.
- Katz, J. J. & P. Postal. *An Intergrated Theory of Linguistic Description*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1964.
- Koerner, K. *Ferdinand de Saussure: Origin and Development of his Linguistic Thought in Western Studies of Language, a Contribution to the History and Theory of Linguistics*. Braunschweig: Vieweg, 1976.

- Lees, R. B. „Syntactic Structures. Review“. *Language*, vol. 33, n 3, 1957.
- Lieberman, P. *Uniquely Human. The Evolution of Speech, Thought, and Selfless Behavior*. Cambridge MA: Harvard University Press. 1991.
- Lightfoot, D. „Plato's problem, UG and the Language Organ“. In: *The Cambridge Companion to Chomsky*, J. McGilvray. (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 42–59.
- Ludlow, P. „Referential Semantics for I-languages?“. In: *Chomsky and His Critics* L. M. Antony and N. Hornstein (eds.), Oxford: Blackwell, 2003, 140–61.
- Ludlow, P. „Noam Chomsky“. In: *Blackwell Companions to Philosophy. A Companion to Analytic Philosophy*, A. P. Martinich, D. Sosa. (eds.). Blackwell Publishers, 2001, 419–427.
- Luria, S. Transcript of Remarks at „A Debate on Bio-Linguistics“, a conference organized by the Centre Royaumont pour une science de l'homme. Paris, 1974.
- Lyons, J. *Noam Chomsky (Modern Masters)*. New York: Viking Press, 1970.
- Manifesto GLOW (*Generative Linguists of the Old World*), authored by Jan Koster, Henk van Riemsdijk and Jean-Roger Vergnaud, 1974, <http://glow.uit.no>.
- McGilvray, J. (ed.) *The Cambridge Companion to Chomsky*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Mehler, J. & P. Carey. „Role of Surface and Base Structure in the Perception of Sentences“. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 6: 3, 1967, 335–338.
- Miller, G. & K. O. McKean. „A Chronometric Study of Some Relations Between Sentences“. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* 16, 1964, 297–308.
- Miller, G. „Some Psychological Studies of Grammar“. *American Philologist* 17: 11, 1962, 748–762.
- Newmeyer, F.J. *Linguistic Theory in America*. Academic Press: New York, 1980.
- Piatelli-Palmarini, M. (ed.) *Language and Learning: The Debate Between Jean Piaget and Noam Chomsky*. Routledge, 1975.
- Putnam, H. „The meaning of „meaning““. In *Philosophical Papers*, vol 2, *Mind, Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, 215–271.
- Putnam, H. „Meaning Holism“. In *The Philosophy of W.V Quine*, E. Hahn & P. A. Schlipp (eds). La Salle, Open Court, 1986, 405–426.

- Putnam, H. „Meaning and our Mental Life“, In *The Kaleidoscope of Science*, E. Ullmann Margalit, (ed.). Dordrecht: Reidel, 1986, 17–32.
- Putnam, H. *Externalism: Its Motivation and Its Critics*. Harvard University, 2007.
- Robbins R. H. *A Short History of Linguistics*. London: Longmans, 1997.
- Russell, B. *Human Knowledge: its Scope and Limits*, 1948.
- Searle, J. R. „The New York Review of Books“, 1972. A Special Supplement: *Chomsky's Revolution in Linguistics*, June 29, 1972
- Skinner, B. F. *Verbal Behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts, 1957.
- Smith, N. *Chomsky: Ideas and Ideals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Quine, W. V. *Word and Object*. Cambridge, MA: MIT Press, 1960.
- Quine W. V. „Things and Their Place in Nature“. In *Theories and Things*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.
- Turing, A. „Computing Machinery and Intelligence“ *Mind* 50, 1950, 433–460.
- Даммит, М. „Что такое теория значения?“ В: *Философия, логика, язык*. Москва: Прогресс, 1987.
- Декарт, Р. „Размышления“, част 5, *Избрани философски съчинения*. София, 1978.
- Лурия, А. *Език и съзнание*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Поликаров, А. *Научни революции и прогрес*, София, 1993.
- Сосюр, Ф. *Курс по обща лингвистика*. София: Наука и изкуство, 1992.
- Хумболт = Гумболт, Вилхелм фон. „О различни строения човеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества“. В: *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 1984.

Глава 1. Езикът като несъзнателно знание¹

За да можем да изследваме задълбочено човешкия език, е необходимо да осъществим редица абстракции и идеализации. Да разгледаме самото понятие „език“. Този термин е твърде неясен, понеже не е добре дефиниран като понятие на езиковата наука. Обикновено се казва, че немският и холандският представляват отделни езици, но има диалекти на немския, които са по-близки до диалектите на холандския език, отколкото до други, по-далечни немски диалекти. Казваме, че китайският език има много диалекти и че френският, италианският и испанският са отделни езици. Но китайските „диалекти“ са едва ли не толкова разнообразни, колкото и диалектите на романските езици. Ако лингвистът не разбира нищо от политически граници и институции, той не би могъл да разграничи „език“ от „диалект“, както правим това в обикновеното общуване. Нито би могъл да предложи ясни алтернативни понятия, които да изпълняват същата функция.

Нещо повече – може да има значително разнообразие дори и при по-ограничените в диалектно отношение „езици.“ Дори даден език да се определя като единен, пак може да има диалекти, които да са взаимно неразбираеми помежду си. Отделният човек обикновено владее различни начини на говорене (модуси на реч-

¹ Оригинално заглавие: „Language and Unconscious Knowledge“. Noam Chomsky *Rules and Representations*. Columbia University Press, New York, 1980/2005, Chapter 6, pp. 217–254.